

Paál Vince

GRATZ GUSZTÁV LEGITIMIZMUSA PUBLIKÁCIÓI TÜKRÉBEN*

Gratz Gusztáv politikusi működése nem mentes a hullámvölgyektől,¹ aminek leginkább az az oka, hogy nézeteit nem az aktuális politikai kurzusokhoz igazította, hanem azokat – ha nem is doktriner módon – mindig konzekvensen képviselte, még akkor is, ha az személyének félreállításához vezetett. (Ilyen kérdés volt Gratz legitimizmusa is.) Ő maga – halála után évtizedekkel később megjelent emlékirataiban – így vallott eszmékhez, politikai nézetekhez való ragaszkodásáról: „Én mindig magammal hurcoltam a múlt egy darabját, hasonlóan ahhoz a spanyol királynőhöz,² aki nem tudott megválni elhunyt hitvese holttestétől, és azt mindenhova magával vitte. Ezáltal egy idő után megfosztottam magamat attól a lehetőségtől, hogy vezető közfunkciókat töltsék be és ily módon szolgáljam a köz javát, ahogy éppen csak tudom. Egy bizonyos szégyenérzet mindig visszatartott attól, hogy a közfelfogásban bekövetkezett változás esetén hirtelen jónak tartsam azt, amit addig rossznak tekintettem, fehérnek tartsam, ami addig fekete volt, anélkül, hogy a nagy problémák iránti személyes állásfoglalásom és meggyőződése, bármennyire is megváltozott volna. Egy lépéssel talán még tovább is mentem és több volt a bátorságom, hogy ellentmondjak a hatalmon lévőknek, mint hogy fellépjek ellenük, amikor a sors már ellenük fordult. Ez talán tisztességes volt, de bizonyára nem volt okos dolog. Ezt a meggondolatlanságot megengedhettem magamnak, mert nem voltam túlságosan becsvágyó, és a tiszteletbeli állások, hivatali méltóságok és a társadalmi érvényesülés hajhászásának formáit egyébként sem helyesltem.”³

Gratz a Monarchia széthullása után azon a véleményen volt, hogy a Monarchia felbomlasztása a győztes hatalmak szempontjából is nagy hiba, mert az csak Németország keleti terjeszkedését könnyíti meg. A breszt-litovszki és a bukaresti

* A tanulmányom két részből áll: publikációi alapján ismertetem Gratz Gusztáv legitimista nézeteit, rámutatva a fősodratú magyarországi legitimista elképzelésekhez viszonyított azonosságokra és különbségekre; valamint Gratz németül megjelent memoárjából közlöm azt a részletet, amely a Lequeitióban száműzetésben tartózkodó Zita királynénál és gyermekeinél tett látogatásáról szól. A két rész együttesen jól érzékelte Gratznak mint a királyi család „legfőbb bizalmasának” legitimista elkötelezettségét és a királyi családhoz való személyes kötődését.

¹ Politikai pályájához lásd *Paál Vince: A politika és a publicisztika vonzásában. Gratz Gusztáv pályafutása.* Bp. 2018.

² II. „Örült” Johanna (1479–1555) Kasztília királynője, férje Habsburg „Szép” Fülöp (1478–1506).

³ *Gustav Gratz: Augenzeuge dreier Epochen. Die Memoiren des ungarischen Außenministers 1875–1945.* Hrsg. Vince Paál – Gerhard Seewann. München 2009. 264–265. Vö. *Gecsényi Lajos – Sipos Péter: Gratz Gusztáv emlékiratai. Történelmi Szemle* 42. (2000) 331.

béketárgyalásokon, ahol a külügyminisztérium kereskedelempolitikai szekciójának élén, osztályfőnöki minőségében ő vezette osztrák–magyar részről a gazdasági tárgyalásokat, tapasztalta az elszánt német hódító törekvéseket.⁴ Úgy vélte, Németország jövőbeni terjeszkedése nem fog megállni Ausztria keleti határainál. A Habsburg-restaurációt éppen ezért Magyarországon és Ausztriában is szükségesnek tartotta. Mindig is szívügye volt a közép-európai népek együttműködése, a különböző népeket összekötő nemzetek feletti kapocsként pedig továbbra is a Habsburg-dinasztiát tudta csak elképzelni. A német nemzetiségi származású Gratz a nemzetek feletti uralkodóház által egységbe kapcsolt soknemzetiségű monarchiát azért részesítette volna előnyben, mert az szimpatikusabb életkereteket látszott biztosítani, mint amelyeket a nemzeti homogenításra törekvő utódállamok ígértek. Legitimizmusát egyrészt ezen politikai meggyőződések motiválták, másrészt pedig az, hogy élete során tett több esküje is a dinasztiához való hűsége kötelezte. „Hogy ez most nehezebb és hálátlanabb volt, mint annak idején, amikor az esküt tettem, nem menthettem fel az alól.”⁵ Állítólag maga a „legitimizmus” kifejezést is ő használta Magyarországon ebben az értelemben először. Amikor Kun Béla rezsimjének bukása után ifj. Andrássy Gyula a budapesti lakásán kifejtette Gratz előtt, hogy ő eltökélt a királykérdésnek a régi magyar alkotmány és a Pragmatica Sanctio értelmében való megoldására, és kereste a megfelelő kifejezést ennek megjelölésére, Gratz a szavába vágott és azt mondta: vagyis „legitimista alapon”.⁶

Gratz legitimizmusa a világháborús összeomlás óta közismert volt, abból sohasem csinált titkot. Bécsi követi tevékenysége alatt is aktív szerepe volt a Svájcban tartózkodó király és annak magyarországi hívei közötti kapcsolattartásban. Már külügyminiszteri bemutatkozó beszédében, 1921. február 4-én a Nemzetgyűlés előtt is érintette a királykérdést: kijelentette, hogy annak megoldását el kell halasztani, mert külpolitikai akadályai vannak, ezért nem férne össze a meghirdetett békés politikával.⁷ A miniszteri bársonyszék elfoglalása előtt röviddel nem nyilvánosan kijelentette, hogy legitimista nézetét nem fogja megtagadni, azt tántoríthatatlanul képviselni fogja. Azzal is tisztában volt, hogy legitimizmusa és miniszteri állása előbb-utóbb ellentétbe kerül majd egymással.⁸ Erre minden bizonnyal hamarabb került sor, mint gondolta volna. IV. Károly 1921-ben húsvétkor és október végén sikertelen kísérletet tett a magyar trón elfoglalására, s Gratz mindkét alkalommal a király mellé állt. Húsvétkor – minden bizonnyal

⁴ Gratz, G.: Augenzeuge dreier Epochen i. m. 116–118., 128–134., 179–180., 198–200.

⁵ Uo. 275.

⁶ Uo. 273–276. Vö. Gecsényi L. – Sipos P.: Gratz Gusztáv emlékiratai i. m. 337–339.

⁷ Nemzetgyűlési Napló 1920–1922. VII. kötet 385.

⁸ Fürstenberg budapesti német követ jelentése, 1921. ápr. 10. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin), R 74188, K 111994.

megalapozottan – hitelt adott Károly azon állításának, hogy a visszatérésre Briand francia miniszterelnök bátorította.⁹ A király melletti kiállása következményeként először távozni kényszerült miniszteri posztjáról, majd az októberi események után letartóztatták és politikai pályája is törést szenvedett.

Nagyjából három időszakot különböztethetünk meg, amikor Gratz legitimista tartalmú publikációinak zöme megjelent. Az első IV. Károly halálának és az azzal időben egybeeső 1922. évi nemzetgyűlési választási harcoknak az ideje volt. A második az 1925. július elején Zita királynénál tett látogatása utáni hónapokat foglalta magában, amikor a királyi özvegytől kapott megbízása alapján intenzívebben foglalkozott a legitim királyság visszaállításának lehetőségeivel. A harmadik pedig, amikor az 1930-as évek elejétől a világgazdasági válság, az erre adandó válaszok keresése (új közép-európai rendezési tervek), az anchluss, illetve a gazdasági anchluss gondolata, Hitler hatalomra jutása, valamint az a tény, hogy Habsburg Ottó nagykorú lett, új helyzetet látszottak teremteni a legitimizmus szempontjából is. Ekkoriban nőtt a legitimista szervezetek száma és tagsága, és a legitimisták a parlamenti életben is aktivizálódtak.¹⁰ Természetesen ezeken az időszakokon kívül is igyekezett Gratz a nagyközönségnek szánt megnyilvánulásaiban – ahol csak lehetett – a legitimista királyság szükségessége mellett érvelni.

IV. Károly személyének megítélése

Gratz Gusztáv IV. Károlyhoz fűződő kapcsolatát hasonlíthatjuk az emlékirataiból fent idézett spanyol királynő esetéhez is. Gratz és a király viszonya, akihez eskü kötötte, és akivel minisztériumi főtisztviselőként néhány alkalommal személyes érintkezésbe is került,¹¹ a két restaurációs kísérlet során elmélyült. Ezt jól mutatta, hogy a legitimista politikusok közül Szombathelyen és Tihanyban is ő maradhatott legtovább az uralkodó mellett, valamint az is, hogy a két visszatérési kísérlet között IV. Károly magyarországi megbízottjának „nevezte ki”. „Felszólítom tehát minden hívemet – szóló Károly király 1921. április 10-én kelt kézírata –, hogy sorakozzék dr. Gratz Gusztáv mögé, ki teljes bizalmamat bírja.”¹²

⁹ Vö. *Karsai Elek*: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Bp. 1969. 171., 179–180., 185–188.; *Kerekes Lajos*: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. Századok 110. (1976) 9–12.; *Ormos Mária*: „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pécs 1990. 49–50., 77–79.

¹⁰ *Kardos József*: Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között. Bp. 1998. 176–221.

¹¹ *Gratz, G.*: Augenzeuge dreier Epochen i. m. 112., 225–227., 229–230.

¹² *Gratz Gusztáv*: Magyarország a két háború között. Szerk. Paál Vince. Bp. 2001. 76. Vö. *Boroviczény Aladár*: A király és kormányzója. Bp. 1993. 129., valamint *Gratz, G.*: Augenzeuge dreier Epochen i. m. 291.

Gratz ebben a feladatkörében igyekezett a király és a magyar kormány között közvetíteni a legitim királyság visszaállítása érdekében.¹³

A király belévetett bizalma ellenére Gratz nem volt feltétlenül „karlista”, vagyis a legitimitás szempontjából nem ragaszkodott feltétlenül Károly személyéhez. Amikor az uralkodó és kísérete a kudarcral végződött budaörsi csata (1921. október 23.) után Tatára kényszerült visszavonulni, Gratz arra kérte a Bethlen-kormányt képviselő Hegedűs Pál tábornokot, hogy a királynál egyelőre ne erőltesse a lemondás kérdését. Időt kért, hogy „Andrássyval és Rakovszkyval a királyt ily értelemben megdolgozza”.¹⁴ Tihanyban pedig, ahová az uralkodópárt és közvetlen kíséretét fogolyként szállították, a kormány képviselőinek már azt vetette fel, hogy Ostenburg Gyula életben hagyásának kilátásba helyezésével esetleg nyomást lehetne gyakorolni a királyra a lemondás érdekében.¹⁵ Ezzel párhuzamosan pedig Károlyt egy olyan koncepciónak igyekezett megnyerni, hogy ő maga mondjon le a trónról, ha ezáltal a dinasztia trónfosztását el lehet kerülni, és biztosítani lehet „utódlásra hivatott” fia trónigényét.¹⁶ Érdekes megvilágításba helyezi Gratznak Habsburg Károlyhoz fűződő viszonyát a következő epizód. Amikor Tihanyban a király elutazása előtt a kormányt képviselő Kánya Kálmán, a külügyminiszter állandó helyettese elköszönt Gratztól, akinek szobája előtt szuronyos őr állt, Gratz – Kánya szerint – „szentimentális lett, s olyasmit emlegetett, hogy ő valószínűleg hosszabb fogságot fog kapni”. Kánya megjegyezte neki, hogy „ennek a végtelenül szomorú esetnek egy jó oldala van, ettől a királytól sikerült megszabadulnunk, amire Gratz mély sóhajjal azt a választ adta, hogy »igen, Te boldog lehetsz, Te megszabadultál tőle, de nekem még ez a vigasztalásom sincs meg, én már nem tudok tőle megszabadulni«”.¹⁷

Magyarország két világháború közötti történetéről írt munkájában, amely megírásakor, az 1930-as évek közepén éppen a restaurációs akciókat és a kormányzó személyét érintő részek miatt nem jelenhetett meg,¹⁸ tragikus sorsú uralkodóként jellemezte Károlyt, aki olyan feladatokkal került szembe, amelyekkel „egészen kivételes államférfiúi lángelmék is nehezen tudtak volna megbirkózni.

¹³ Erről részletesen lásd *Gratz G.: Magyarország a két háború között* i. m. 75–101.; *Paál V.: A politika és a publicisztika vonzásában* i. m. 241–279.

¹⁴ Hegedűs altábornagy: Az októberi királypuccs – általam közvetlenül tapasztalt eseményeinek rövid leírása. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Külügyminisztérium. Rezervált politikai iratok (a továbbiakban: K 64) 4. cs. 48. t. „Tihany” 153–157. fol.

¹⁵ Kánya Kálmán és Csáky Imre távirata Bethlen István miniszterelnöknek. Tihany, dátum nélkül. MNL OL K 64 4. cs. 48. t. „Tihany” 81. fol. Vö. *Gratz, G.: Augenzeuge dreier Epochen* i. m. 311–312.

¹⁶ *Gratz, G.: Augenzeuge dreier Epochen* i. m. 311.

¹⁷ MNL OL, Kozma Miklós iratai. K 429 3923. mikrofilmtekercs. Adatgyűjtemény 1920–24, 4. cím 79–80. fol.

¹⁸ Az informális cenzúra érvényesüléséhez lásd *Paál Vince: Gratz Gusztáv és a Magyar Szemle kapcsolataihoz*. In: Médiatörténeti tanulmányok 2020. Szerk. Klestenitz Tibor – Paál Vince. Bp. 2020. 75–87.

Ezt a király is érezte.”¹⁹ Az elhunyt uralkodó akaratgyengeségéről és a körülötte levő női családtagok titkos befolyásáról elterjedt nézeteket publicisztikáiban Gratz rendre igyekezett cáfolni. Úgy értékelte, hogy IV. Károly uralkodásának első napjaitól önálló, világos és átlátható politikát képviselt, s a később bekövetkezett szomorú események végül őt igazolták. Azon kevesek közé tartozott szerinte, akik belátták, hogy a tervezett villámháború sikerének elmaradása után már nem lehetett reménykedni a központi hatalmak számára kedvező végkimenetelben. Amit Károly „akaratgyengeségének” gondoltak, az tulajdonképpen az a bátorság volt, amivel a hadi helyzetből levonta a pesszimista – de sajnos helyes – konzekvenciát (tárgyalások kezdeményezése 1917 tavaszán Franciaországgal a béke érdekében). A király felismerte, hogy a háború elvesztése forradalmi mozgalmakhoz fog vezetni – nemzeti és szociális téren egyaránt. Az uralkodó törekvései, amelyeket sokan ugyancsak gyengeségnek tulajdonítottak, mindkét téren nyugtatólag és békítőleg kívántak hatni (Karel Kramář és társainak amnesztiában részesítése, a magyar vezényleti nyelvvel kapcsolatos megengedő nézetei, a magyar választójog kiterjesztésének támogatása, a horvátok engedményekkel való megnyerése). Ha olyan formátumú politikusok álltak volna mellette, mint Clemenceau vagy Lloyd George, akkor a dolgok a legszerencsésebb esetben talán máshogy történtek volna, de a legitimista magyar politikus úgy látta, hogy a „fortwursteln” [cél és terv nélkül továbbfolytatni valamit] jegyében működő, ellentétek által szabdalta öreg Monarchiában talán nem is volt lehetőség ilyen politikusok kinevelődésére.²⁰

A legitimizmus szempontjából kudarccal végződő visszatérési kísérletek bekövetkezéért Gratz nagyobb mértékben látta hibásnak a magyar kormányzatot, mint magát a türelmetlenséggel vádolt uralkodót. Gratz tévedésnek nevezte, hogy a két fél közti viszony a húsvéti események után romlott volna meg. Ez a folyamat már 1920 végén elindult, és ennek során különös súllyal esett latba az a rendelkezés, mely szerint a nemzeti hadsereg tisztjeinek a kormányzó személyére kellett felesküdniük. Az októberi eseményekkel kapcsolatban pedig úgy fogalmazott: nincs mentség arra, hogy a magyar kormány nem tett semmit a király balszerencsés lépésének megakadályozására, pedig annak lehetőségére folyamatosan figyelmeztették.²¹

Bizonyos fokig az aktuálpolitikának alárendelve foglalkozott Gratz az elhunyt király személyével az 1922. évi választási kampány során. Úgy látta, IV. Károly szomorú halála a legitimizmus helyzetét egyenesen megkönnyíti, mivel szerinte a

¹⁹ Gratz G.: Magyarország a két háború között i. m. 124.

²⁰ Gustav Gratz: König Karl im Weltkrieg. Pester Lloyd (M), 1925. augusztus 12. 1–2.

²¹ Gratz Gusztáv: A szombathelyi királynapok. Az Ujság, 1922. április 16. 3–5.; Uő: Der Tote auf Madeira. Pester Lloyd (M), 1923. április 10. 2.

királykérdés legitim megoldásában az elhunyt király személye akadályt jelentett. Gratz szerint a szabad királyválasztás elve sokak számára csak eszköz volt az általuk félreismert és ezért számukra ellenszenves Károly király eltávolítására. Úgy gondolta, hogy egyszer majd a történelem talán meg fogja adni a választ arra, vajon 1921 októberében kinek volt igaza. Nem azt javasolta, hogy a királykérdést a politikából kikapcsolják – mert az szerinte eleve nem is volt lehetséges –, hanem csupán az októberi események mellőzését kívánta.²²

Az önálló legitimista párt kérdése

Gratz az 1922-es választások alkalmával fogalmazta meg először azt az álláspontját, amelyet aztán mindvégig képviselt, hogy nem sajátíthatja ki egyetlen párt sem a legitimizmus eszméjét. Nincsenek ugyanis a szavazók között olyanok, akik „csak legitimisták” [tudniillik akiknek politikai identitását csupán a legitimizmus határozná meg].²³ Ezzel szembekerült Andrássy Gyulával, aki egyetlen, határozott arcélú legitimista párttal kívánt többséget szerezni a Nemzetgyűlésben. Gratz ezért olyan párt létrehozására törekedett, amely egy népszerű programmal képviselné ugyan a legitimizmust is, de nem a legitimizmus állna a párt programjának középpontjában. Gratz és közvetlen elvbarátai 1922-ben a nemzetgyűlési választásokon liberális legitimista programmal, Gazdaságpolitikai Párt néven önálló listával indultak Budapest déli kerületében,²⁴ mandátumot azonban nem sikerült szerezniük. Andrássy pártja is csupán tizenkét képviselői helyet nyert el. Gratz szerint ezzel beigazolódott, hogy egyértelműen hiba volt Andrássynak legitimista programmal megkísérelnie többséget szerezni a Nemzetgyűlésben. Gratz ezzel és a megkoronázott király halálával összefüggésben új politikai stratégiát javasolt a legitimistáknak. Szerinte a leghátrányosabb az lenne a magyar király jogainak érvényesítésénél, ha Ottó trónörökös személyét egyetlen párt sajátítaná ki magának. Ezzel ugyanis a legitimizmus saját elvei alatt vágná a fát, mivel a szabad királyválasztók törekvéseivel szemben éppen az volt az egyik fontos érve, hogy a választott király „pártkirály volna, akinek nem volna meg az országban a szükséges függetlensége és a szükséges tekintélye”.²⁵ Gratz konzekvensen, a dualizmus idején képviselt felfogásához híven – tudniillik, hogy annak

²² *Gustav Gratz*: Die neue Nationalversammlung und die Königsfrage. Pester Lloyd (M), 1922. június 13. 1–2. és *Új utak a királykérdésben*. Nemzeti Ujság, 1922. június 25. 1.

²³ *Gratz, G.*: Augenzeuge dreier Epochen i. m. 319–320.

²⁴ Még egy szó a választókhöz. Gróf Apponyi Albert a Fővárosi Hírlap útján üzen és A Gazdaságpolitikai Párt jelöltjei a déli kerületben. Fővárosi Hírlap, 1922. május 31. 3.

²⁵ *Gratz G.*: Új utak a királykérdésben i. m. 1.

idején is hiba volt a magyarországi pártok közjogi alapon való szerveződése – a pártalakulásokat most is világnézeti alapon tartotta volna helyesnek. Nézete szerint egy legitimista párt, főleg ha az kellően erős, ismételten csak közjogi párt lenne, s ez nem segítené elő a bethleni konszolidáció folyamán kialakult, Gratz szerint normálisnak nem mondható parlamentáris élet egészségesebbé válását. A dualizmus kori pártalakulások módja volt szerinte az egyik legfőbb oka annak, hogy a legutolsó magyar parlament csekély ellenállóképességgel rendelkezett a forradalmakkal szemben. Helyzetértékelése szerint egy legitimista párt ugyanazt a szerepet játszáná a magyar pártfejlődésben, mint annak idején a függetlenségi párt a dualizmus időszakában: a kormányzat számára csak ürügyül szolgálna annak bizonyítására, hogy parlamenti többségének biztosítása minden eszközzel megengedett, mert egy esetleges legitimista többség a szomszédok támadásának tehetné ki az országot. Mivel egy legitimista párt sikerére a két világháború között egyszer sem látott valódi esélyt, óvott az ilyen pártalapítási kísérletektől. Egy legitimista párt kudarca ugyanis feltétlenül azt a látszatot keltette volna, hogy a legitimista mozgalom Magyarországon is elbukott. Azt azonban elképzelhetőnek tartotta, hogy lehetne alakítani egy olyan legitimista ligát, amelybe valamennyi párt követője beléphetne. Sőt, idővel a parlamentben is létre lehetne hozni egy, valamennyi legitimistát tömörítő blokkot, hogy az a legitimizmust érintő kérdésekben egységesen foglaljon állást.²⁶

A magyar legitimizmus jelentéstartalma

A politikus különösen külföldön tartotta fontosnak hangsúlyozni a magyar és a francia legitimizmus közötti lényeges különbséget, tudniillik, hogy míg a francia legitimizmus az Isten kegyelméből való királyság eszméjét hirdeti, amely szerint a király önnön jogán uralkodik, addig a magyar legitimizmus alapján felfogott királyság mindig alkotmányos alapokon nyugodott, s a király és az országgyűlés megosztották egymás között a hatalmat. Magyarország számára az alkotmány – eltérően más országoktól – nem olyan valami, ami a korízlás szerint lecserélhető lenne, hisz oly módon összeforrott a magyar néppel, mint szinte egyetlen más ország esetében sem. Ez a fogalom az idegenek számára olyan misztikus, irracionális dolognak tűnik, ami külföldön kevés megértésre talál.

²⁶ Gratz, G.: Die neue Nationalversammlung und die Königsfrage i. m. 1–2.; *Uő*: Rassenschutz und Legitimismus. Pester Lloyd (M), 1924. november 1. 1–2.; *Uő*: Eine legitimistische Partei? Pester Lloyd (M), 1925. március 22. 1–2.

Az állami főhatalom (államfő) betöltésének módzataival kapcsolatban Gratz szerint nem az volt a kérdés, hogy a monarchia vagy a köztársaság felelt-e meg leginkább az általános emberi eszményképnek, hanem az, hogy Magyarországnak jelenlegi helyzetében melyik államforma a legjobb. Gratz meggyőződése az volt, hogy Magyarország politikai fejlődése, politikai eszméi a monarchikus hagyományok befolyása alatt állnak, s az ország nehezen nélkülözne egy minden párttól független központi tekintélyforrást. A korona viselőjének kiegyenlítő tevékenysége nélkül ugyanis megnőne annak veszélye, hogy a könnyen izgatható magyar nép veszélyes kalandokba bocsátkozik, mint ahogy az a háború után is történt, amikor a köztársaság kikiáltását hamarosan a kommunizmus követte. Az amúgy is jellemzően szenvedélyes pártharcok végképp elmérgesednének, ha az állami főhatalom viselőjének személye is vita tárgya lenne. A monarchista megoldások között azonban csak a legitimizmus az, amelyik a nyugalmat biztosítani tudja, ugyanis szerinte elképzelhetetlen lenne, hogy Magyarországon egy, a szabad királyválasztás keretében megválasztott uralkodó az egész nemzet egyhangú támogatását élvezze. Mindig lenne olyan jelentős erő, még ha kisebbségben is, amely ragaszkodna a régi alkotmányos rendhez, és síkraszállna a legitim trónörökös mellett. A legfelsőbb hatalom tekintetében fennálló viszályok pedig mindig alkalmat szolgáltatnának a szomszéd államoknak, hogy Magyarország belügyeibe avatkozzanak.

A királyság intézményének az az előnye a köztársasági államformával szemben – érvelt Gratz –, hogy az államfő személye adott, tehát nincs szükség a választásra, ami természetesen csak ritkán eredményezne teljes egyetértést. Ez az előny azonban elveszne a választott királyság esetén, amelynél – mondja – még a köztársasági államforma is jobb. A választott királyság ugyanis mindkét kormányzati forma hátrányával rendelkezik, miközben kizárja mindkettőnek az előnyét. A szabad királyválasztás esetében a legfőbb állami hatalom ugyanúgy a politikai csatározások része maradna, mint a köztársaságban, miközben nélkülözné azt az előnyt, amit a köztársasági államforma mellett fel lehet hozni: amennyiben a hatalom nem méltó kézbe kerül, a következő választáson mód van annak korrigálására.²⁷

²⁷ *Gustave Gratz: Le légitimisme hongrois. Nouvelle Revue de Hongrie IX. (1933) 881–892. Vö. Gratz G.: Magyarország a két háború között i. m. 53–58.; Uő: Erbkönig Otto. Pester Lloyd (M), 1930. november 20. 1–2.; Uő: Rassenschutz und Legitimismus i. m.; Uő: Monarchizmus und Legitimismus. Pester Lloyd (M), 1925. szeptember 20. 1–2.; A király kérdés politikai problémái. Gratz Gusztáv, dr. előadása. Nemzeti Ujság, 1922. március 29. 2.; „A nemzet érdeke, hogy a törvényes király mellett kitartson!” Gratz Gusztáv előadása. Az Ujság, 1922. március 29. 3–4.*

A magyar és az osztrák legitimizmus különbségei

Gratz a magyar és az osztrák legitimisták együttműködésének lehetőségét problematikus kérdésnek látta.²⁸ Ezt leginkább az nehezítette meg nézete szerint, hogy a magyar legitimizmus elsősorban államjogi és belpolitikai természetű volt, az osztrák legitimizmusban viszont azok a nézetek voltak az uralkodóak, amelyek a békeszerződésekben létrehozott kis államokat újra egységgé kívánták formálni, monarchikus vezetéssel. Ezt az elképzelést azonban a magyar legitimisták nagy része ab ovo elutasította. A magyar függetlenség okozta eufória Gratz szerint még nem múlt el, még ha veszített is kezdeti varázsából. Az is nagy különbség volt a két ország között Gratz szerint, hogy míg az osztrák lakosság döntő mértékben köztársasági érzelmű volt, addig Magyarországon adott esetben még a szociáldemokráciával is el lehetett volna fogadtatni a legitim királyság helyreállítását. Az együttműködést a magyarországi mozgalom részéről azért sem tartotta lehetségesnek, mert annak államjogi felfogása szerint a király személyének kérdése kizárólag magyar ügy, amelyre külső tényezőnek nem lehet semmilyen befolyása. Gratz pesszimista – vagy talán épp realista? – volt, amikor úgy gondolta, hogy Ausztria és Magyarország ismételt együttműködésének kérdésében egy következő generáció lesz hivatott majd dönteni, az új, előre nem látható viszonyok figyelembevételével.²⁹

A Monarchia történeti szerepe

Gratz maga azon kisebbségben levő magyar legitimisták közé tartozott, akik a legitim királyság visszaállítását – például gróf Apponyi Alberttől eltérően – mindkét országban óhajtották. Gratz számára ez – amint már említettem – a Monarchia történeti szerepének valamilyen formában való visszaállítása miatt volt fontos. Ez pedig számára csak a kettős restauráció esetén látszott megvalósíthatónak.

Amikor a háborút követő években Ausztria rendkívül nehéz helyzete az anchluss rémképét vetítette előre, Gratz arról értekezett: Közép-Európa államainak szemére vetik, hogy a nacionalizmus túlfeszítése megakadályozza a térség viszonyainak konszolidálását. Elismerte, hogy ebben van igazság, de furcsának találta mindezt azoktól hallani, akik a háború előtt és alatt Ausztriát és Magyarországot elmarasztalták azért, mert nem adtak elég szabadságot népeiknek. Politikailag

²⁸ A magyar és az osztrák legitimisták együttműködéséhez és eltérő felfogásához lásd *Fiziker Róbert*: Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az anchluss ellen, az önálló Ausztriáért. Bp. 2010. 175–206.; *Új*: A legitimista gondolkodók és a nagyvilág. *Múltunk* 58. (2013) 3. sz. 145–167.

²⁹ *Gustav Gratz*: Ungarischer und österreichischer Legitimus. *Pester Lloyd* (M), 1925. március 5. 1–2.

befolyásos nagyhatalmi körök most azon munkálkodnak, hogy gazdasági téren visszaállítsák, amit politikai téren szétromboltak. Ez azonban – Gratz szerint – hiú törekvés. Az a nacionalizmus ugyanis, amely Ausztria–Magyarországot felbomlasztotta, a háború után a gazdasági szférát is teljesen hatalmába kerítette.

Gratz Gusztáv meggyőződése volt, hogy a Monarchia népeinek összetartozása, amit az ellentétek kiegyenlítésére törekvő közös dinasztia testesített meg, azon a történeti tapasztalaton nyugvó szükségszerűség volt, miszerint Közép-Európa népeinek eltérő érdekei között mindig egyensúlyt kell létrehozni az áldatlan állapotok elkerülése érdekében. Nem tagadta, hogy a régi Monarchiában is voltak az egyes népek és fajok között politikai és a gazdasági ellentétek, de ezek szerinte nem vezettek nemzetközi bonyodalmakhoz. Ausztria–Magyarország felbomlása után viszont a térség népei közötti konfliktusok nemzetközi jelleget öltöttek, sőt, mivel az utódállamok teljesen önálló külpolitikára – állítása szerint – nem voltak képesek és a nagyhatalmak körében kerestek támogatókat, a köztük lévő ellentétek szükségszerűen a nagyhatalmi támogatók között is konfliktusokat eredményeztek, ami pedig veszélyeztette az európai békét is. Közép-Európa képe a balkanizálódás jeleit mutatta.

Az Anschluss gondolata sohasem merülhetett volna fel – vallotta Gratz –, ha a régi dinasztiát Ausztriában a helyén hagyják. Az antantnak a békeszerződésekben azt saját érdekében egyenesen követelnie kellett volna. Gratz nem látott más ellenszert az Anschluss tartós megakadályozására, mint annak a történeti sorompónak a visszaállítását, amelyet a független uralkodóház Ausztria és Németország között mindig jelentett. Szerinte a legitim királyság helyreállítása nem a háború politikája, amelyet a kisantantnak sikerült az európai köztudatba bevinnie. A Magyarországot körülvevő új államok kormányai Gratz szerint nem egy, a legitim király által indítandó háborútól félnek, hanem a törvényes király által az uralmuk alatt álló népekre kifejtett vonzerőtől. Úgy gondolta, hogy az osztrák és a magyar legitimizmus nem más, mint eszköz ahhoz, hogy ez a két ország megvédje magát a Németország részéről fenyegető expanzív törekvésekkel szemben. Ausztria számára – érvelt, s rövid távon tényleg igaza lett – nincs más út, csak az Anschluss vagy a restauráció. Úgy látta, hogy mivel Franciaország is mindenáron szeretné megakadályozni Ausztria csatlakozását Németországhoz, ezért neki is elsőrendű érdeke lenne a legitim uralkodóház visszahelyezése. Ugyanakkor azonban Gratz „a történelem egy darabjához való ragaszkodása” ellenére is volt annyira tisztán látó, hogy maga is tudta, a restaurációra Ottó nagykorúsága és az 1930-as évek megváltozott nemzetközi viszonyai ellenére a közeljövőben nincs lehetőség. Azt is vallotta, hogy az a régi, elavult keretek között elképzelhetetlen. Közép-Európa népeinek megújult keretek közötti együttműködését azonban olyan értéknek és ezért feladatnak tekintette, amiért érdemes

dolgozni.³⁰ A második világháború alatt az idősödő politikus a külügyminisztérium számára *A Monarchia felosztásának következményeiről* című tanulmányában a Monarchiának egy új, alaposan megreformált lehetséges változatát vázolta fel.³¹ Nemzetek feletti tényezőként ennek élére állítani továbbra is a Habsburg-dinasztiát javasolta.

Az alábbiakban Gratz Gusztáv német nyelven írt és németül megjelent³² memóriájából magyar fordításban olvasható a királyi családnál, Lequeitióban tett látogatásáról szóló visszaemlékezés.³³ A memoárnak ez a része besorolható Gratz legitimista vonatkozású publikációi közé, hiszen emlékeit nyilván azzal a szándékkal vetette papírra, hogy azok egyszer majd szélesebb közönség számára nyomtatásban is megjelenhessenek, mégha ez életében nem is valósult meg.

A látogatás ténye önmagában is azt mutatja, hogy Gratz Gusztáv Zita királyné feltétlen bizalmát élvezte, aki a lehetőségek szerint igyekezett mindent elkövetni, hogy egyengesse legidősebb fia, Ottó főherceg útját ősei trónjára. A meghívásnak is az volt a célja, hogy a királyné és „főbizalmasa” egy olyan legitimista szerv létrehozásáról tárgyaljanak, amelynek az lett volna a feladata, hogy a legitimista megoldással kapcsolatos információkat, az azzal kapcsolatos politikai eseményeket állandóan figyelemmel kísérje, és az ebben a vonatkozásban mérvadó politikai tényezőket ebben az irányban befolyásolja. Sem Gratz nem írt róla, sem egyéb forrás nem ismert arról, hogy egy ilyen legitimista szerv valóban megkezdte-e működését. Mindenesetre Gratz Gusztáv legitimista publikációi a látogatást követő időszakban megszorodtak, ami azt jelzi, hogy a kérdés ekkor különösen foglalkoztatta, és a nagyközönség körében igyekezett érvelni a legitimista megoldás mellett.

A látogatás leírása érdekes megfigyeléseket tartalmaz a királyi család mindennapi életéről, lakókörülményeiről és az 1920-as évek baszkföldi miliójéről egyaránt.

³⁰ A király kérdés politikai problémái i. m. 2.; „A nemzet érdeke, hogy a törvényes király mellett kintartson!” i. m. 3–4.; *Gustav Gratz: Anschlussfrage und Monarchie*. Pester Lloyd (M), 1925. augusztus 27. 1–2.; *Uő: Közép-európa balkanizálódása*. Magyar Szemle 9. (1928) 1–6.; *Uő: Erbkönig Otto* i. m.; *Uő: Coopération économique et politique des états danubiens*. L'Esprit international 23. (1932) 364–379.; *Uő: La politique extérieure du légitimité hongrois*. Frontières: revue de politique étrangère 21. (1935) 4–9.; *Uő: Les avantages de la restauration*. Frontières: revue de politique étrangère 25. (1935) 115–117.; *Uő: Középeurópa problémája*. Külügyi Szemle 13. (1936) 114–118.

³¹ Közli *Gyarmati György: Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről*. Történelmi Szemle 37. (1995) 1. sz. 83–115. Vö. *Fiziker R.: Habsburg kontra Hitler* i. m. 207–208.

³² *Gratz, G.: Augenzeuge dreier Epochen* i. m.

³³ Uo. 333–344. (A fordítás a szerző munkája. – P. V.)

Részlet a memoárból

Utazásom Lequeitióba [Lekeitioba] a királyné Őfelsége [Zita királyné]³⁴ kezdeményezésére történt. 1925. január 2-án Károlyi József³⁵ gróf az ő megbízásából azt írta nekem, a felséges asszony azt a kívánságát közölte, hogy a legitimista akciók irányítására egy központi szervet állít fel. Károlyi gróf levelében ez állt: „Őfelsége különböző híreket kap, de azok, akiktől ezek a jelentések érkeznek, nem tudnak egymásról semmit, egy és ugyanazon helyzetről különböző elképzelésük van, és ennek következtében, mivel nem kapnak egységes iránymutatást, tevékenységükben sem egységesek. A királyné ezért azt szeretné, hogy jöjjön létre otthon egy olyan központi szerv, amely Magyarországról az osztrák és a cseh viszonyokat is figyelemmel kíséri, érdeklődését a Balkánra is kiterjeszti, és a királynéval az én közvetítésemmel állandó érintkezésben állana. Ezen külpolitikai expozitúra irányítására, amely egyidejűleg összekötőkapocsként is működne a különböző országokban élő monarchisták között, a királyné Téged [tudniillik Gratz Gusztávot – P. V.] szeretne megnyerni, aki a bizalmát a legtökéletesebben bírod és akit Őfelsége ezen feladatkör ellátására a legalkalmasabb személynek tart.” Károlyi gróf Őfelsége azon kívánságát is közölte velem, hogy személyes megbeszélés céljából utazzam Lequeitióba. Károlyi grófnak azt válaszoltam, hogy magam is hasznosnak és szükségesnek tartom egy olyan külpolitikai tanácsadó megbízását, akinek az a feladata, hogy állandóan kísérfel figyelemmel a restaurációt érintő valamennyi eseményt, az ezen kérdésben mértékadó külföldi tényezők nézeteit lehetőség szerint tegye világossá, és hogy a lehetőségek adta szerény mértékben igyekezzék ezeket a tényezőket befolyásolni. Károlyi grófnak írt levelemben nagy vonalakban fel is vázoltam egy olyan szervet, amelyet szerintem ezen feladat ellátására létre kellene hozni. A Lequeitióba való utazásra természetesen készen álltam. Az utamat összekapcsoltam a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara Kongresszusán való részvétellel, amely júniusban, Brüsszelben zajlott le. Innen indultam Párizson és Biarritzon át Lequeitióba.

Hosszú, egyhangú utazás után, amely Franciaország mindenütt nagy gonddal megművelt termékeny táján keresztül vezetett, először Biarritzba érkeztem, ahol egy napot pihenni szándékoztam. A tamariszkok és a virágzó hortenziák alatt, amelyek a fürdőváros minden sétányát és szabad terét sűrűn befedték, pompás kilátással a nyílt, végtelen óceánra, úgy éreztem magam, mint a paradicsomban.

³⁴ Zita királyné (1892–1989), született Zita Bourbon–pármai hercegnő, az utolsó megkoronázott magyar király, IV. Károly hitvese.

³⁵ Károlyi József gróf (1884–1934) legitimista politikus, főispán, nemzetgyűlési képviselő, Károlyi Mihály miniszterelnök féltestvére. 1922 februárjában követte a királyi családot Madeirára, IV. Károly király halála után ugyancsak hosszú időn át tartózkodott a királyi család környezetében Funchalban, illetve Lequeitióban.

Másnap folytattam utam a spanyol határ felé. A táj jellege, amelyen keresztül haladtam, itt már jelentősen eltért Franciaország más vidékeitől. Fenyőerdőkön keresztül haladtunk, amelyek alját erika borította, előttünk a Pireneusok láncá, amelyhez egyre közelebb jutottunk. Irúnnál léptük át a határt. Itt már megtapasztaltam, hogy idegen világba kerültem, mert egyetlen általam beszélt nyelven sem tudtam megértetni magam. Már a határőrök sem értették sem a franciát, sem az általam ismert néhány olasz szót, és még kevésbé természetesen a németet vagy az angolt. Amikor villamosított kisvasúttal tovább haladtunk, szembe tűnt, amint a növényzet egyre furcsábbnak hat. Bár itt is az otthonról ismert akácok, nyírfák, nyárfák és erdei fenyők voltak, köztük azonban már eukaliptuszok, fügefák, babérbokrok és teljes virágban pompázó liliomfák, aranszínű gyümölcsű narancs- és citromfák mellett helyenként már egy-egy szabadon növekvő pálmafa is látható volt. A települések a mi fogalmaink szerint szabálytalanabbak. A házak masszív, magas, takaros tornyú, sokszor több száz éves templomok köré csoportosulnak. Az emberek, akik ezt a földet ősidők óta lakják, a baszkok, magas növésű, szélesvállú, szép szabású embertípust képviselnek, amelynek a szívós kitartás, komolyság és kedélyesség úgyszólván az arcára van írva. Egymás közt sajátos nyelvjárást beszélnek – a baszkot –, amely az idegent semmilyen más nyelvre nem emlékezteti és számára teljességgel érthetetlen. Részben erdős, részben szőlővel beültetett domboldalakon, templomok, kolostorok és festői helységek mellett, itt ott kilátással a távoli tengerre, sajnos szakadó esőben, vezetett az út San Sebastían felé, ami inkább egy város volt a tenger partján, mintsem az, amit mi tengeri fürdőhely alatt értünk. A továbbhaladáshoz Lequeitióba itt nemcsak vonatot kellett váltani, hanem az indulás is más állomásról történt. Első pillanatban bosszantó, hogy a csatlakozó vonat éppen elment, de aztán örömdetes, hogy így most van négy óra a gyönyörű tengerparton a dörgő hullámverést hallgatni. Az idő viharos volt, és a hullámok magasra csaptak. Néhány bátor ember mégsem riadt vissza a fürdéstől. Habár az eső időközönként rövid időre elállt, hideg volt, úgyhogy semmi kedvem nem volt példájukat követni. A Biscayai-öböl vizét a vihar annyira felkavarta, hogy a partnál, ahol a hullámok megtörtek, kávébarna színe volt.

San Sebastían Amara nevű vasútállomásától a Bilbaóba induló vonattal másfél óra az út Deváig. Ezt a kis települést is – mint az összes tengerparti helységet – fürdőhelyként is használják. Itt várt rám autóval Őfelsége megbízásából Cziráky József³⁶ gróf, aki a szabadságon levő Károlyi József gróft helyettesítette, úgyhogy

³⁶ Cziráky József gróf (1883–1960) legitimista politikus, főispán, kormánybiztos, nemzetgyűlési képviselő, felsőházi tag, Károlyi Mihály sógora. A királyi család magyarországi ingatlanainak vagyongazdálkodója volt. A második királyviszátérési kísérlet alkalmával az ő dénesfai birtokán szállt le IV. Károly repülőgépe.

a Deva és Bilbao közötti forgalmat bonyolító delizsánsz³⁷ fáradalmainál megmenekültem. Az út, amelyen haladtunk, közvetlenül a part mentén húzódott, de legtöbbször magasan a hegyoldalon mesés, megszakítatlan kilátással, alattunk a mélyben háborgó tengerrel. Az idő sajnos viharos volt, és ismét szakadt az eső. Ez valamit elvett a természet varázsából, de persze semmit a nagyságából.

Egyórás utazás után értük el Lequeitiót, amelynek látványa az út egyik kanyarulata után egészen hirtelen tárult szemünk elé. A barátságos öböl mentén házak állnak szorosan egymás mellett, az öböl bejáratánál egy meredekfalú, tetén növényekkel dúsan borított, festői sziklasziget³⁸ – egykor kapucinus kolostor otthona – helyezkedik el. A helység építészeti stílusa az olasz kisvárosokéra emlékeztet. Szűk, keskeny utcácskák vezetnek több emeletes, magas, masszív, keskeny kőházakon át, amelyeknek hihetetlenül sok erkélyük van. A hely közepén áll az öreg, alul román, felül gótikus templom, vele szemben a szintén középkori városháza. A templom előtti térről hegynek fel vezetnek az utcácskák, mert a kopsz, sziklás dombok, amelyek a települést félkörben körbefogják és amelyeken a kiskerteket úgy, mint a karsztvidéken szokás, többszörös fallal védik, hogy a vékony talaj ne mosódjon le, egészen a településig terpeszkednek. Az autó megáll a „Palacio”-nál,³⁹ annál a háznál, amelyben a királyi család lakik. Cziráky gróf ugyan levélben meghívott engem, hogy szálljak meg a Károlyi József gróf által bérelt villában, ahol ő is lakik, de már útközben közölte velem, Őfelsége ragaszkodott ahhoz, hogy lequeitói tartózkodásom alatt az ő vendégeként lakjak a Palacióban. Megérkezésem után – éppen csak egy csésze teát ittam és ruhát váltottam – a felséges asszony azonnal hívatott. A királynéval való találkozás, akit a tihanyi búcsúzásunk⁴⁰ óta nem láttam – és mi minden történt azóta! – mélyen meghatott. A királyné szokás szerint rendkívül egyszerűen volt öltözve, de egész lényében és különösen kifejező tekintetében látszott az a méltóság és jellemesség, amit már volt alkalmam 1921 őszének nehéz napjaiban megfigyelni és megcsodálni. Fogadásom egy órán keresztül tartott. Azt tapasztaltam, hogy a királyné meglepően jól informált az egyes személyek és események tekintetében, ítélete mindig határozott, logikus és helyes volt. Nyilvánvalóan sokat gondolkodik azokon a kérdéseken, amelyek szóba kerültek, mert álláspontja minden esetben határozott volt és nem ingadozott. Mialatt Őfelségénél voltam, bejött a kis főherceg, Félix, hogy anyjának mondjon valamit. Őfelsége megkérte, hogy hívja

³⁷ Lófogató postakocsi a távolsági utasforgalom lebonyolítására.

³⁸ Garráitz sziget, Szent Miklós sziget vagy Lumencha néven is ismert.

³⁹ Uribarren-palota.

⁴⁰ IV. Károly 1921. októberi restaurációs kísérlete idején Gratz Gusztáv a király kijelölt pénzügminisztereként, a legitimista politikusok közül egyedül, végig a királyi pár környezetében maradhatott, egészen Tihanyból történt elszállításukig.

be legidősebb bátyját. Az akkor tizenkét éves Ottó⁴¹ királyt utoljára négy évvel korábban, Hertensteinben láttam⁴² és úgy találtam, amikor anyja hívásának eleget téve megjelent, hogy sokat nőtt, de különben bájos és intelligens arcvonásai keveset változtak.

Az estét Cziráky és Degenfeld⁴³ grófokkal töltöttem és másnap reggel – vasárnap volt – kilenc órakor részt vettem a misén a Palacio kápolnává alakított egyik földszinti nagy termében. Az oltár előtt baloldalon feketében, fátyollal a fején térdelt Ófelsége. Mellette állt legfiatalabb leánykája, aki még túl kicsi volt, hogy az imazsámolyra tudjon térdelni, aztán következett a többi gyermek nevelőnőjükkal, Kerstenbruck [sic!]⁴⁴ grófnővel – két padsort töltöttek meg. Jobbra Cziráky gróf, Lequeitióban látogatáson itt tartózkodó két tirol diák és én foglaltunk helyet. A háttérben állt a ház személyzete. Egy harmónium helyettesítette az orgonát. A mise után elsőként Ófelsége távozott a gyerekekkel, alig lépett ki azonban a kápolna ajtaján, valakit hozzám küldött, és az udvarra hívatott, ahol bemutatta nekem az egész gyermekereget. Igazán szép gyermekek, hosszú hajfürtökkel, a fiúk matrózöltözékben, a lányok fehér ruhában. „Erzsébeten, ezen a kicsin kívül, hiszen ismeri valamennyit” – mondta a királyné. Végtelen bájos kép tárult elém, a magas asszony a gyermekereg közepén, és ez akkor is így lett volna, ha nem királyi gyerekekről lett volna szó, akikhez a száműzetés szomorú sorsának romantikája kapcsolódott. Minden polgári házban is igazi örömet érzett volna az ember, ha megpillantotta volna a nyolc szőke és barna fürtösfejet.⁴⁵ Az a tekintély, amit a királyné személyisége sugárzott, az őt körülfogó, vidám gyermekeregre is átragadt. Ezt egyébként már előző este megfigyelhettem, amikor szobámba menet a lépcsőn egy csapat gyermekkel találkoztam, akik – közülük néhányan ministránsruhában – az esti imáig még hátralevő időt azzal töltötték, hogy hangosan egymással játszadoztak. Hirtelen azonban megszűnt a vidám látma. A királyné valamelyik szobából meglehetősen hangsúlyos hangszóval csak annyit szólt: „Gyerekek”, és egycsapásra mindannyian elcsendesedtek. A királyné egyik embere, akinek az esetet elmeséltem, elmondta nekem, hogy a királyné igazán örül annak, ha a gyerekek boldogok és vidámak, de elég egyetlen szó, sőt egyetlen szemöldökrándítás annak megakadályozására, hogy átlépjék azokat a határokat, amelyeket egy szeretetteljes, de szigorú nevelés a gyermekek számára megszab.

⁴¹ Habsburg Ottó (1912–2011) az utolsó megkoronázott magyar király, IV. Károly elsőszülött fia, trónörökös.

⁴² Gratz Gusztáv az 1921. évi két restaurációs kísérlet között IV. Károly magyarországi megbízottjaként egyeztető tárgyalásokat folytatott a király és a magyar kormányzat között, ebben a minőségében járt a svájci Hertensteinben száműzetésben levő királyi családnál.

⁴³ Degenfeld Henrik gróf, a főhercegek nevelője.

⁴⁴ Helyesen: Kerstenbrock [Therese].

⁴⁵ Ottó, Adelheid (Etelka), Róbert, Félix, Károly Lajos, Rudolf, Sarolta, Erzsébet.

Nem volt itt semmilyen ellenszegülés, hangos panasz. A királyné azonban nagy szeretettel azt is mindig tudja, mi okoz örömet a gyerekeknek. A Palacio udvarán most is nyolc gyermekszempár villant fel, amikor anyjuk közölte a kicsikkel, hogy sétaútra mehetnek, amihez a rendelkezéseket már a legapróbb részletekig menően meg is tette.

A délelőtti órákat a környékkel való ismerkedéssel töltöttem.

A ház, amelyben a királyi család élt, a tengernél állt, egy hosszú, keskeny, de kellemesen hűvös, szép liliomfákból és árnyas gesztenyefákból álló kerti sáv választotta el attól. A kert azon a keskeny lapályon helyezkedett el, ami a hegyek lábától indult és a tengerpartig terjedt. Valószínűleg a tengerbe itt torkoló kis folyó⁴⁶ hordalékja hozhatta létre. Ezen a sík területen, amely a fürdőzésre szinte csalogató, finom, puha homokkal borított partban végződik, emelkedik a kert tengertől távolabbi felében az egyszerű, kétemeletes ház – eufemizmus lenne kastélynak nevezni –, amely a királyi családnak otthont nyújtott. Az épületnek olyan vidéki birtok jellege van, amely valamely jómódú nemesember tulajdona. Valóban egy baszk gróf birtokában volt, amíg Biscaya tartomány meg nem vásárolta és Zita királynénak rendelkezésre nem bocsátotta, ameddig csak szüksége van rá.

A ház tágas volt és megfelelt a céljának. Nem lehetett Schönbrunn-nal vagy Laxenburggal összehasonlítani, még a mi Gödöllőnkkel sem, de a szükséges komfortot biztosította. Négyzetes épület volt, a tetőzet magasságában üveggel befedett négyzetformájú udvarral. Rögtön balra a bejárattól, amely a tengerparttal ellentétes oldalon található, a nálunk már rég elektromos csengőre lecserélt ajtókopogtatónál, amelyet a bebocsátást várónak mozgásba kellett hoznia, helyezkedett el egy irodának berendezett nagy terem, ezzel szemben, jobb kéz felől, a tágas étkező, amit Őfelsége kísérete használt. Balra, az irodával szomszédos másik szobát kápolnává alakították. A ház tengerpart felőli, északi részében található baloldalon egy nagy fogadóterem, az étkezőteremtől jobbra – mindkét helyiségbe közvetlenül az udvarból be lehet lépni. Az első emeleten vannak a királyi család lakószobái, a másodikon a személyzeté és néhány vendégszoba. A ház belső berendezése polgári kinézetet mutat. Néhány magyar vidéki nemes előkelőbb, néhány budapesti milliomos fényűzőbb körülmények között él, mint ahogy a királyi család a számkivetésben élt, de lequeitói menedékhelyük mégsem volt méltatlan, se nem túl szűkös. Őfelsége is igazán elégedett volt tartózkodási helyükkel. Az éghajlatot egészségesnek találta, a nyarakat sem túlzottan melegnek, és ha a tél a Biscayai-öböl felől gyakran viharos volt is, az végül is csak elősegítette, hogy a gyerekek, akik télen és nyáron egyaránt sok időt töltöttek a szabadban, egészségessé és edzetté váljanak.

⁴⁶ Lea folyó.

Tizenkét órakor Őfelségénél voltam reggelire hivatalos. A királyné az asztal egyik hosszú oldalán középen foglalt helyet. Vele szemben ült Ottó király, balra a királynétól én, és jelen voltak még Róbert, Félix és Adelheid főhercegek. Ottó király érdekesen és korához képest érthetően beszélt a Lequeitio környékén élő baszk lakosságról, nyelvükről és szokásaikról. Szemlátomást örült neki, amikor megjegyeztem, hogy a baszk sapka, amit ott mindenki viselt, nagyon tetszik nekem. Azt mondta, vegyek magamnak egyet, mint ahogy eddig ezt minden Magyarországról érkezett vendég tette. Nagyon praktikus, mert az ember a vonaton, az autóban egyszerűen zsebre dugja, a legvadabb szél sem fújja le az ember fejéről, és szinte elnyúlhatetlen. A reggeli félórát tartott, utána a gyerekek távoztak, és Őfelsége a szomszédos szalonban kávéval szolgáltatót fel. A királynővel folytatott beszélgetésem három óráig tartott, és a búcsúzásnál közölte, hogy öt órakor újra szeretne találkozni velem. Amikor abban az órában ismét jelentkeztem nála, sétára hívott a kertbe. Egy ideig föl-alá sétáltunk, aztán letelepedtünk a parton egy padra. Itt néhány perc híján hét óráig maradtunk. Ekkor Félix főherceg odajött hozzánk, hogy esti imára hívja anyját. Amikor a második emeleten levő szobámba mentem, a lépcsőn talákoztam a négyéves, kis Sarolta főhercegnővel, aki csengővel a kezében buzgón szaladt végig az összes folyosón és lépcsőn, hogy az esti imára beharangozzon.

Másnap reggel lehetőségem volt Ottó királlyal hosszabban beszélgetni – ezúttal magyar nyelven. Nagyon intelligens gyerek benyomását tette rám, és érettebbnek tűnt, mint ahogy azt a kora alapján elvárni lehetett volna. Kérdései – függetlenül attól, hogy azok a tanulmányait, a sportot vagy valamilyen napi eseményt érintettek – mutatták azt a törekvést, hogy mindennek a lényegét kívánta megragadni. Magyarul folyékonyan és könnyedén beszélt, anélkül hogy emlékezetében az egyes szavakat sokáig keresnie kellett volna. Magyar kiejtése is egészen kiváló volt, ha figyelembe vesszük, hogy ő a nyelvet idegenben tanulta meg. Feltűnő volt, hogy az idegen országok viszonyaira vonatkozó kérdéseit önmagától valamilyen állandóan az egyes államok politikájára, védelmi és szövetségi lehetőségeire irányította. Tanárai, akikkel beszéltem erről, megerősítettek, hogy nem ők terelték az ifjú király gondolkodását mesterségesen ebbe az irányba, ebben a gondolkodásmódban egy természetes hajlam, az állandóan ilyen dolgokkal foglalkozó királyi őseinek szellemi örököse nyilvánult meg. Ez csakugyan lehetséges.

A két felséggel folytatott megbeszélések közötti időben volt alkalmam, hogy a városkában is körülnézzek kicsit. Központja a templom és a kikötő közötti tér volt. Utóbbi egy részét, a tulajdonképpeni halászkikötőt nagy kötőbökből épült móló védte. A férfiak egész nap itt szoktak ögyelegni. De ez volt a gyülekezőhelye egy csomó sötéthajú és -szemű, helyes, de hihetetlenül piszkos gyerekeknek is. Ez annál különösebb volt, mert a helyiek lakóházai éppenséggel tisztaságukkal

tűntek fel. Talán az volt a vélekedés, hogy teljesen felesleges a gyerekeket megfürdetni, mert hát azok úgysis piszkosak lesznek. A férfiak kivétel nélkül a „bojná”-t hordták, azt a svájcisapka jellegű, fekete vagy sötétbarna, napellenző nélküli sapkát, amiről Ottó király beszélt. (A baszk sapka egyébként azóta általánosan elterjedt.) Az asszonyok fekete kendőt, a lányok szép csipkenyakat viseltek. Az élet nagyrészt az utcákon zajlott, amelyek ennek következtében nem voltak túl rendezettek és nagyon tiszták sem. Vasárnap délutánonként a városka egész lakossága a templom és a kikötő közötti téren gyűlt össze, hogy vidáman táncoljon. Vártam, hogy szép spanyol táncokat láthatok, legalább egy fandangót vagy egy tarantellát, de egészen csalódottan tapasztaltam, hogy a foxtrott és a shimmy teljesen kiszorította a nemzeti táncokat, ha azokat itt egyáltalán valaha is táncolták. Amikor jött egy zápor, mindenki a templom széles árkádjai alá menekült, ahol vidáman tovább folyt a kacérkodás. A helység lakói szinte kivétel nélkül halászok. Főleg szardíniát halásznak, amiből egy helyi üzem olajoshalat készít. A halfogás azonban nagyon szeszélyes foglalkozás. Vannak napok, amikor halak százezreit fogják ki, aztán ismét hetek telnek el úgy, hogy egyetlen hal sem akad fenn a hálóban. Az emberek nagyon vallásosak, természetesen saját módjuk szerint, ami talán összefügg foglalkozásuk szeszélyességével. Egy héttel azelőtt, hogy ott jártam, Péter-Pál napján nagy körmenetet tartottak. Szent Péternek, a halászok védelmezőjének szobrát a templomból a mólóhoz vitték, annak a szélén felállították és háromszor a tenger irányába billentették. Ezzel akarták Szent Péternek tudomására hozni, ha nem hoz jó időt és nem gondoskodik szerencsés halfogásról, akkor annak a veszélynek teszi ki magát, hogy a tengerbe vetik és vízbe fojtják.

A két pappal, akik Ottó király nevelőiként tartózkodtak Lequeitióban, meglátogattuk a település előtt fekvő sziklaszigetet, amelyre apály idején száraz lábbal át lehetett menni – itt ugyanis apálykor négy és fél méterrel alacsonyabb a tengerszint, mint a dagály legmagasabb pontján. A sziget gyér növényzetét különösen hosszú tűlevelű fenyők, ciprusok, fagyal és borostyán alkotta, főleg azonban a különösen erős szárú és nagy virágú hanga. Elmentünk a sziget végéig, ahonnan kilátás tárult fel a nyílt tengerre. A szigetről azonban a településre is igazán szép volt a kilátás.

Másnap délben ismét meghívtak reggelire. A négy legnagyobb gyermek kívül az udvarhölgy szerepét betöltő egyik Auersperg hercegné, továbbá Cziráky és Degenfeld grófok voltak jelen. Rögtön a reggeli elején nagy örömet szerzett a királyné a gyerekeknek. Feltételezték ugyanis, hogy egy valahonnan Észak-Afrikából indult kerékpárverseny résztvevői éppen ezen a napon fognak Lequeitiónál elhaladni, ez a gyerekek körében a legnagyobb érdeklődést váltotta ki. Mindegyiküknek volt kedvence, és kíváncsiak voltak, ki fog közülük elsőként ide érkezni. A gyerekeknek az volt a legnagyobb kívánsága, hogy egy darabon

saját kerékpárral a verseny résztvevői elé biciklizhessenek. Amikor a királyné megadta erre az engedélyt, egyúttal azt a helyet is meghatározva, ameddig menniük szabad, nagy volt az ujjongás. Ottó király ragyogott: „De hiszen ez nyolcvan kilométer!” (Valójában harminc kilométer volt.) Az étkezés után a kávé a szomszédos szalonban szolgálták fel, és egy óraker váltunk el egymástól.

Három órára ismét a felséges asszony kéretett magához, megint a kertben fogadott. Megbeszélésünk öt óráig tartott. A királyné, mint ahogy már a korábbi megbeszélések során is, kifejezte, mennyire értékeli a magyar népjellem szilárd-ságát és törőlmetszettségét, ami oly nagy képzelőerővel és lelkesedni tudással keveredik. Azt is megfigyelte, hogy más országokkal összehasonlítva – ideértve a nagyhatalmakat is – a magyar államférfiak között gyakoribb a nagy formátumu személyiség. Különösen Tisza István⁴⁷ gróf sziklaszilárd jelleméről, abszolút megbízhatóságáról szolt a legnagyobb elismeréssel. A királyné cáfolta azt a széles körben elterjedt híresztelést, miszerint Tisza grófot 1917 júniusában, Gyöngyösre utazása során kíméletlen módon mentették volna fel.⁴⁸ Bizonyosan voltak véleménykülönbségek az elhunyt Károly király és Tisza gróf között, különösen a választójogi kérdésben, és ez némely nehézséget okozott, de abból Tisza maga vont le a konzekvenciát, azzal az egyidejű ígérettel, amit aztán hűen meg is tartott, hogy mindent kerülni fog, ami Magyarországon kellemetlenséget okozhatna a királynak. Az utolsó háborús évben a királyt arról tájékoztatták, hogy bizonyos anarchista-kommunista elemek merényletterveket szőnek Tisza ellen. Az uralkodó a legnagyobb nyugtalansággal telefonált az akkori miniszterelnöknek, Dr. Wekerlének,⁴⁹ azonnal biztosítson Tisza számára megfelelő rendőri védelmet. Másnap Wekerle jelentette, hogy Tisza a védelmet visszautasította. Erre a király Bécsbe hívatta Tiszát, és kérte, adja fel ellenállását a rendőri védelmi intézkedésekkel szemben. Tisza kitartott a visszautasítás mellett, mire a király komolyan igyekezett a lelkére beszélni, ne kockáztassa az életét, mert mind az országnak, mind neki – a királynak – szüksége lehet még az ő államférfiúi képességeire. Tisza gróf kijelentette, csak akkor tűri el a rendőri védelmet, ha a király azt formálisan is parancsba adja. Miután a király kérését parancs formájában is megismételte, Tisza engedelmeskedett annak. A rendőri védelem aztán a király egyenes kívánságára, aki ismételten személyesen érdeklődött, hogy a szükséges védelmi

⁴⁷ Tisza István gróf (1861–1918) 1903–1905 között, majd 1913–1917 között miniszterelnök.

⁴⁸ Tisza István lemondására 1917. május 23-án a tűzvész sújtotta Gyöngyösre látogató királyi pár különvonatában került sor. Ennek oka a király és a miniszterelnök között, különösen a választójog kiterjesztésének kérdésében fennálló ellentét volt. Az uralkodó nem fogadta el a miniszterelnök választójogi előterjesztését, mert azt túl szűkkörűnek tartotta. Erre Tisza benyújtotta kormányának lemondását, amit Károly király elfogadott. Tisza ügyvezető miniszterelnökként június 15-ig maradt hivatalában.

⁴⁹ Wekerle Sándor (1848–1921) az első polgári származású magyar miniszterelnök, háromszor (1892–1895, 1906–1910, 1917–1918) töltötte be ezt a tisztséget.

rendsabályokat megtették-e, egészen addig a szerencsétlen napig érvényben maradt, amelyen Magyarországon kitört a forradalom és elsőként Tisza grófot gyilkolta meg.

Öt órákor odajött édesanyjához az egyik kis főherceg és teára hívta. Búcsúzáskor Őfelsége a következő szavakkal nyújtotta kezét: „Este látjuk még egymást.” Nekem ugyanis másnap reggel indulnom kellett vissza.

Este hétkor vacsorára hívtak Őfelségéhez. Csak a négy kisebb gyermek és Auersperg hercegné voltak jelen. A vacsora a legjobb hangulatban folyt, mert ezúttal a kicsik számoltak be az óriási kiránduláson szerzett élményeikről, amelyet édesanyjuk engedélyezett számukra. Meséltek a biciklis kirándulásaikról, tintahalakról, cetekről, cápákról, halfogásról és az azzal együtt járó uzsonnákról, amire emlékeztek, Kriszta nagynéniről [Mária Terézia spanyol anyakirálynéről], akinek autója mindig ajándékokkal volt megpakolva stb. A vacsora után a királyné kérte a gyerekeket, hogy búcsúzzanak el tőlem, és áthívott a szalonba, ahol tizenegyig kettesben voltunk. Amikor távozott, melegen megköszönte látogatásomat, és megkért, tegyek meg mindent, ami csak lehetséges, a restauráció ügyének előmozdítására és üdvözlését küldte feleségemnek és gyermekeimnek.

Beszélgéseink során úgy tapasztaltam, hogy a királyné rendkívül eszes és megfontolt. Minden szóba került kérdésben teljesen jártas volt, világosan és józanul ítélte meg azokat – túlzott optimizmus nélkül, de sziklaszilárd bizalommal. Az egyes személyekkel és ügyekkel kapcsolatos véleményét határozott szigorúság és pontosság jellemezte. Szubjektív színezet, ami a nők véleményét gyakran jellemzi, az ő felfogásában egyáltalán nem volt tetten érhető. A következtetései, amelyekre jutott, magukon hordták a körülmények hosszú, gondos és lehetőség szerint objektív mérlegelésének bélyegét. Az egyes személyek megítélésében a számára nem szimpatikus cselekedetek mozgató okait is emberileg fogta fel. Törekedett az embereket nem az általa elfoglalt álláspont alapján megítélni, hanem azon indítékokok szerint, amelyek őket vezethették. Istenbe vetett szilárd bizalmában, rendíthetetlen bizakodásában, hogy végül minden jóra fordul, nagyság nyilvánult meg. Annak a tekintélynek és méltóságnak, amely személyéből fakadt, nem volt semmi köze ahhoz, hogy megadatott neki egy ideig császári és királyi koronát hordani. Annak személyes oka volt, és akkor is érvényre jutott volna, ha polgári viszonyok között élt volna. Egy rendkívüli sors testesült meg esetében egy rendkívüli jellemben.

Másnap reggel hat órákor ébresztettek, és hétkor már készen állt az autó, amely a királyné kívánságára ezúttal nemcsak Deváig, hanem Irúnig, a francia határig vitt. Csak Cziráky gróf jelent meg búcsúztatásomra a korai időpont ellenére is. Az időjárás sajnos rosszabb nem is lehetett volna. Szakadt az eső, a hegyek sűrű ködbe burkolóztak, helyenként a köd a talajhoz közel is olyan sűrű volt, hogy alig

lehetett az út mellett a fákat felismerni. Amúgy éppen apály volt, és a tenger nem tett az emberre akkora hatást, mint megérkezésem délutánján. Háromórás autózás után értem Irúnba, hogy aztán hamarosan Biarritzba folytassam utam. Ott éjszakáztam, és a következő nap egy rövid bordeaux-i tartózkodás után Lyonon át Bázélba utaztam tovább.

Az Őfelségével folytatott megbeszélések mély benyomást hagytak bennem, és az a kérdés, hogy vajon történhet-e valami, ami a restauráció ügyét előremozdíthatná, lequeitói látogatásom után még hónapokig foglalkoztatott. Ennek látható jelei azok a cikkek, amelyeket júliusban és augusztusban [és szeptemberben] a *Pester Lloyd*-ban „Anschlussfrage und Monarchie“ [Az Anschluss kérdése és a Monarchia], „Monarchie und Legitimus“ [Monarchia és legitimizmus], „Österreich und Ungarn“ [Ausztria és Magyarország], „König Karl im Weltkrieg“ [Károly király a világháborúban] stb. címmel publikáltam. Ezek a cikkek azonban csak azt a tényt tanúsítják, hogy akkoriban sokat foglalkoztam a restauráció ügyével, de kevés felvilágosítást adnak azokról a gondolatokról, amelyek előttem lebegtek. A Monarchia visszaállítását célzó akció lehetőségeiről folytatott gondolkodás teljesen negatív eredményt hozott. Ez volt az az időszak, amikor Németország Népszövetségbe való belépésének és a tartós európai békét ígérő locarnói szerződésnek⁵⁰ az előkészítése folyt. (Ez októberben [sic!] – mint ismert – létre is jött.) Annak az esélye, hogy a restauráció gondolatáért amúgy sem lelkesedő, sőt azt részben kifejezetten ellenző nyugati hatalmakat megnyerjük a Habsburg-ház Magyarországra való visszahelyezése mellett, hogy őket arra tudjuk ösztönözni, hogy egy ilyen akciót, Németország heves ellenállása ellenére, határozottan támogassanak, egy olyan időben, amikor minden törekvés arra irányult, hogy Németországot beillessék az európai együttműködés rendszerébe, teljesen kilátástalan volt. Éppen úgy szinte reménytelen volt az is, hogy a kisantant restaurációval szembeni ellenállását letörjük. A kisantant államai ugyancsak azt gondolták, hogy a locarnói szerződés elhárította azt a veszélyt, hogy az ő világháború után szerzett területi nyereségeiket megkérdőjelezni lehessen. Teljesen kizárt volt, hogy éppen ebben a pillanatban az álláspontjuk szerint területeik megtartása szempontjából szintén aggályos restauráció képében új veszélyt idézzenek elő.

⁵⁰ A locarnói szerződést 1925. október 5. és 16. között a svájci Locarno városában tartott nemzetközi konferencia után 1925. december 1-jén Londonban írták alá. Egy sor szerződést tartalmazott. A garanciaszerződésekben Németország, illetve Franciaország és Belgium lemondott a fennálló határok erőszakos megváltoztatásáról, amelyért Olaszország és Anglia vállalt kezességet. A garanciaszerződést kiegészítették Németország Franciaországgal, Belgiummal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával kötött választott bírósági szerződésével. Mivel Németország keleti határainál nem szavatolták a status quót, ezért Franciaország Lengyelországgal és Csehszlovákiával kötött kölcsönös garanciális szerződéseket.

De Magyarországon is léteztek ebben a helyzetben olyan tényezők, amelyek a restauráció ügyére kedvezőtlenek voltak. A kormányzó és a kormány tulajdonképpen nem álltak barátságosan a restauráció gondolatához, és most talán még kevésbé, mint bármikor valaha, hiszen Magyarországon fellángolt a remény, hogy Németországnak az európai politikába való újra bekapcsolódása és megerősödése Magyarország revíziós törekvései számára kedvező helyzetet teremt. Cserébe Ausztriának Németországhoz való csatolását is készek voltak elfogadni. Nem kevesen voltak Magyarországon olyanok, akik az anchlussot éppenséggel óhajtották, mert úgy gondolták, hogy akkor Magyarország függetlensége örökre biztosítva lesz. Különösen az első világháború előtt a Függetlenségi Párt eszméihez közel álló politikusok, mint például Apponyi⁵¹ [Albert] gróf és bizonyos mértékben Bethlen⁵² [István] gróf is, hajlottak erre a felfogásra. Egyszer köztem és Apponyi között ebben a kérdésben élénk vitára került sor. Egy szűkkörű vacsorán, amelyet a Budapesten szabadságon tartózkodó washingtoni magyar követ, Széchenyi László⁵³ gróf az amerikai State Department [az USA külügyminisztériuma – P. V.] európai referensének, Mr. Castle-nek a tiszteletére adott, aki éppen tanulmányúton volt a dunai-államokban, vetette fel utóbbi a kérdést, hogyan áll Magyarország az anchlusshoz. Erre Apponyi gróf kifejtette azt a nézetét, hogy az anchluss Magyarországra áldás lenne, mert attól kezdve már semmi sem veszélyeztetné az ország függetlenségét. Kénytelen voltam ennek a leghatározottabban ellentmondani, és úgy gondolom, hogy Mr. Castle az indokokat, amiket álláspontom védelmében felsoroltam, meggyőzőbbnek találta, mint Apponyiéit. Amikor Apponyival az Andrássy úton hazafelé gyalogoltunk, sokáig folytattuk a vitát. A legitimisták körében voltak azonban sokan, akik távol álltak attól, hogy az anchlussot kívánták volna, mert azt veszélynek látták. A többség azonban mégsem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy Magyarország szomszédjaival, különösen hogy Csehszlovákiával szövetkezzen az anchluss megakadályozására. Apponyi gróf a közeledési politika gondolatát ekkoriban egyenesen „eretneknek” nevezte. Azoknak a köreiből is, akik az anchlussot nem tartották kívánatosnak, sőt talán közömbösek sem voltak vele szemben, ezt a gondolatot legalább is annyira népszerűtlennek tartották, hogy a legitimizmus ügyét nem

⁵¹ Apponyi Albert gróf (1846–1933) legitimista politikus, 63 éven át tagja minden magyar parlamentnek. 1906–1910 között és 1917–1918 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1920-tól a legitimista ellenzék egyik vezére, 1923-tól haláláig Magyarország fődelegátusa a Népszövetségben.

⁵² Bethlen István gróf (1874–1947) 1921-től 1931-ig miniszterelnök.

⁵³ Széchenyi László gróf (1879–1938) Magyarország első washingtoni követe 1922–1933 között. Kiváló angol nyelvtudása és a holland származású, amerikai milliárdos családból származó Gladys Moore Vanderbilttal kötött házassága révén az amerikai közélet jeleivel is könnyen kapcsolatot teremthetett, így sok szempontból ideális választásnak bizonyult a követi pozícióra. 1933-tól 1935-ben bekövetkező nyugdíjazásáig londoni követ volt.

kívánták vele megterhelni. Itt sem volt tehát olyan pont, ahonnan kiindulva a restauráció ügyét Magyarországon a gyakorlatban előmozdítani lehetett volna.

Lequeitióban egyetlen lehetőség merült fel, amely eredménnyel kecsegtetett. Érkeztek arról információk, hogy az akkor még anschlussellenes Olaszország kész lenne a restaurációt támogatni. Ezek az információk elég komolynak látszottak ahhoz, hogy érdemes legyen helyességüknek utánajárni. Részben közvetlen úton, római követünkön⁵⁴ keresztül, akihez magánlevélben fordultam, részben a magyar külügyminisztérium közvetítésével megpróbáltam ellenőriztetni ezen értesüléseket. Vass József⁵⁵ helyettes miniszterelnökkel is tárgyaltam ebben az ügyben, aztán magával Bethlen gróffal, valamint államtitkárával, Prónay báróval⁵⁶ is. Sikerült elérnem, hogy puhatolózzunk az olasz kormánynál ebben a dologban, de a kísérlet negatív eredményt hozott. Mindezek után arra a következtetésre jutottam, hogy az egyetlen, amit az adott helyzetben csinálni lehet, az, hogy meg kell kísérelni a szomszédországokhoz való közeledést, mert egy ilyen politika, még ha kevésbé valószínű is, hogy gyorsan gyümölcsöt terem, előbb vagy utóbb talán mégiscsak hasznosnak bizonyulhat a restauráció szempontjából is.

THE LEGITIMISM OF GUSZTÁV GRATZ IN LIGHT OF HIS PUBLICATIONS

By Vince Paál

SUMMARY

Gusztáv Gratz (1875–1946) was one of the most persistent legitimists. His legitimism was partly motivated by the political conviction that the dismemberment of the Monarchy was a fatal error both from the perspective of its own nations and from that of the political stability of Europe, for the end of the Monarchy would lead to the „Balkanisation” of the region and at the same time facilitate German expansionism towards south-eastern Europe. He thought it necessary to keep the nations of the ex-Monarchy engaged in a common enterprise within some type of framework. The only possibly solution to link together the various peoples was the Habsburg dynasty with their several-century-old

⁵⁴ A római magyar követséget 1927-ig gróf Nemes Albert, majd 1927-től 1933-ig Hory András vezette.

⁵⁵ Vass József (1877–1930) kalocsai nagyprépost, egyetemi tanár. A Bethlen-kormányban több miniszteri tárca tulajdonosa, legtovább 1922–1930 között népjóléti és munkaügyi miniszter volt. 1921–1930 között Bethlen távollétében ő töltötte be a miniszterelnök-helyettesi pozíciót.

⁵⁶ Prónay György báró (1887–1968) nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő. 1924–1928 között a miniszterelnökség, majd 1928–1931 között a földművelésügyi minisztérium államtitkára, később a Felsőház tagja. Bethlen István szűkebb köréhez tartozott, felszólalt a szélsőjobboldali mozgalmakkal szemben.

traditions. On the other hand, he also felt that the various oaths he had taken throughout his life also commanded fidelity to the dynasty.

Based on the great number of his publications with legitimistic content, the paper presents Gratz's views about King Charles IV, the content of his legitimism, and its divergences from mainstream Hungarian views. From his memoirs already published in German, the part that deals with Gratz's stay with the royal family at Lekeitio in 1925 is first published here in Hungarian.